

IQTISODIYOTGA OID TERMINLARNING O'RGANILISHI VA
SEMANTIKASI

Tursunova Komila Rinatovna

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti magistranti

Annotatsiya. *Ushbu maqolada o'zbek tilida iqtisodiy terminlarning semantikasi muammosi tadqiq etildi. Maqola asosiy e'tiborini iqtisodiy sohada ishlatiladigan terminlarning ma'no boyligi, ularning semantik xususiyatlari va o'rganilishiga qaratdi. Shuningdek, terminlarning lug'at va kontekst doirasida semantik tahlili amalga oshirildi.*

Kalit so'zlar: *iqtisodiyot, iqtisodiy termin, sema, semantik tahlil, moliyaviy ma'no, terminologiya, terminosfera, kontekst, moliya.*

Terminlarni o'rganishning bugungi bosqichida terminlar u yoki bu sohada birlamchi o'rinni egallashi yoxud semantik dominantlik kasb etishi ta'kidlanmoqda. Zamonaviy terminshunoslikda rasman qabul qilingan va lug'atlarda qayd qilingan "terminologiya", "terminosistema", "terminologik maydon" singari so'zlar bilan bir qatorda "terminosfera" tushunchasidan foydalanish keng tarqalgan. A.A.Proshina o'zining rus va nemis tillarida "Iqtisod" terminosferasi va tushunchalar sferasining shakllanishiga oid ishida T.R.Kiyak tomonidan ilgari surilgan izohga tayanadi, unga ko'ra: "Muayyan bilim sohasiga oid terminlar yig'indisi terminosfera deb ataladi.

Terminologik masalalar V.V.Vinogradov, G.Vinokur, A.A.Reformatskiy, S.Jakobson, R.A.Budagov, D.Lotte, CH.S.Abdullaeva, G.Abduraxmonov, S.A.Azizov, L.J.Yo'ldoshev, P.Nishonov, X.D.Palaunova, D.X.Qodirbekova va boshqalar o'rgandilar. Bundan tashqari XX asrning so'ngiga kelib iqtisodiyot sohasiga doir lingvistik tadqiqotlar soni o'sishi kuzatildi. Masalan, O.L.Shaxbazyan bozor iqtisodiyotini terminologik kontinium sifatida, iqtisodiy terminlarni o'zlashtirish va derivatsion jarayonlarini atroflicha o'rgangan. V.V.Kasyanov esa moliya sohasi terminologiyasini ingliz va rus tillarida qiyosiy chog'ishtirib tahlil qilgan bo'lsa, O.S.Ahmedov o'zining doktorlik ishida soliq-bojxona terminlarining lingvistik tahlili, tarjima muammolarini ingliz va o'zbek tillari asosida tadqiq etgan. L.M.Mitireva iqtisodiy terminlar materiali asosida neologizmlarning psixolingvistik tahlilini, E.V.Kinchina iqtisodiyot terminologiyasining asosiy shakllanish yo'llari va manbalarini aniqlashga qaratilgan ishlarini alohida ta'kidlash lozim.

O'zbek iqtisodiy terminlari aksariyat hollarda rus va ingliz tillaridan olinadi va o'zbek tilida qo'llaniladi, lekin ko'p o'zbek so'zlaridan foydalanish yoki ularni o'zbek tiliga moslab chiqish o'ziga xos tarzda amal qiladi. Bu, ayniqsa, iqtisodiy sohada o'qitish, tushunchalar o'rganish va ma'lumotlarni ko'rsatishning muhim qismi bo'lib kelmoqda. O'zbekistonda iqtisodiy sohalarda faol ishtirok etuvchi mutaxassislar va talabalar uchun rasmiy qo'llanma sifatida "O'zbekiston Respublikasining iqtisodiy kengash tomonidan tavsiya etilgan iqtisodiy sohalarda ishlatiladigan terminlar to'g'risida"gi 2000-yil 16-sonli qaror maqbul

hisoblanadi. Bu qarorda o'zbek tilida ishlatiladigan iqtisodiy terminlar va ularning ma'nolari tasdiqlangan.

Quyidagi misollarda esa O'zbekiston Respublikasi iqtisodiy sohalarda keng tarqalgan ba'zi asosiy terminlarni ko'rsatadi:

- **Inflatsiya** - pulning qimmatining oshishi. Masalan, 2023-yilda O'zbekiston inflatsiyasi 10% bo'lgan;
- **Investitsiya** - moliyaning biron bir faoliyat turi uchun qo'llanilishi, ya'ni moliya amalga oshirilishidagi mablag'lardir;
- **Daromad** - xarajatlar, savdo va sotiq daromadlari, va boshqa moliya muammolari o'rtasidagi farq. O'zbekistonning umumiy daromadi 30 milliard AQSh dollariga teng³⁵;
- **Eksport** - mahsulotlar va xizmatlar chiqarilishi va boshqa mamlakatlarga sotilishi. O'zbekistonning tushumidagi eksport miqdori yillik 20 milliard AQSh dollaridan oshib, 2023-yilda 25 milliard AQSh dollariga yetdi³⁶;
- **Import** - boshqa mamlakatlardan mahsulotlar va xizmatlar olib kelish. O'zbekiston import miqdori 2023-yilda 15 milliard AQSh dollar edi.
- **Makro-iqtisodiyot** - barcha iqtisodiy tizimning umumiy holatini va hodisalarini o'z ichiga olgan iqtisodiyotni o'rganish;
- **Mikro-iqtisodiyot** - bittasini, jismoniy shaxs, kompaniya yoki bozor segmentini o'rganish.³⁷

Iqtisodiy terminlar iqtisodiyot fanining nazariy va amaliy tushunchalarini

ifodalovchi maxsus leksik birliklar hamdir. Ularning semantik tahlili terminlarning ma'nosi, tuzilishi, semantik komponentlari (sema), ko'p ma'noliligi va terminologik jihatini o'rganishga qaratiladi. Terminlarning semantik xususiyatlarini tahlil qilish ilmiy muloqotda aniqlik va bir ma'nolilikni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Avvalo iqtisodiy termin ma'nosining tarkibiy tuzilishi haqida so'z borganda termin ma'nosi semalardan tashkil topadi. Sema– bu ma'noning eng kichik mazmuniy birligi. Masalan: 1. **“Inflyatsiya”** termini.

Asosiy sema: narxlarning oshishi

Qo'shimcha semalar: uzluksiz jarayon, pul qadrsizlanishi bilan bog'liq, makroiqtisodiy hodisa.

Demak, “inflyatsiya” faqat “narx oshishi” emas, balki tizimli va umumiy iqtisodiy jarayonni anglatadi.

Iqtisodiy terminlarning semantik turlari bir necha qismdan iborat bo'ladi.

a) Bir ma'noli terminlar (monosemantik). Iqtisodiy terminlarning aksariyati bir ma'noli bo'lib, bu ilmiy aniqlikni ta'minlaydi. Misollar: **Deflyatsiya** – narxlar umumiy darajasining

³⁵ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 28.01.2022 yildagi PF-60-son.

³⁶ O'zbek tilining izohli lug'ati 1-jild. A.Madvaliyev. 2020. B.592

³⁷ “O'zbekiston Respublikasining iqtisodiy kengash tomonidan tavsiya etilgan iqtisodiy sohalarda ishlatiladigan terminlar to'g'risida”gi 2000 yilgi 16-sonli qaror.

pasayishi. **YaIM** – mamlakatda yaratilgan yakuniy mahsulot va xizmatlar qiymati. Bu terminlar kontekstga bog'liq holda ma'nosini o'zgartirmaydi.

b) Ko'p ma'noli terminlar (polisemantik). Ba'zi iqtisodiy terminlar umumtil bilan bog'liq bo'lib, kontekstga qarab turli ma'nolarni anglatadi. Misol: **“Kapital”**.

1. Moliyaviy ma'no: pul mablag'lari

2. Ishlab chiqarish omili sifatida: uskunalar, bino.

3. Ijtimoiy ma'no: inson kapitali (bilim, malaka)

Bu yerda terminning semantik maydoni kengaygan. Iqtisodiy terminlarning semantik maydoni haqida so'z borganda semantik maydon – o'zaro ma'nodosh yoki ma'noviy jihatdan bog'liq terminlar guruhi.

“Bozor iqtisodiyoti” semantik maydoni: bozor, talab, taklif, narx, raqobat, muvozanat. Bu terminlar bir-biri bilan mantiqiy va semantik bog'lanishda bo'lib, yagona tushuncha tizimini hosil qiladi.

Ushbu maqola O'zbekiston tilida iqtisodiy terminlarning semantik xususiyatlarini o'rganishga qaratilgan. Tadqiqot davomida iqtisodiy sohada ishlatiladigan terminlarning ma'no boyligi, ularning lug'at va kontekstdagi semantik xususiyatlari tahlil qilindi. Natijada, maqola iqtisodiy terminlarning semantik imkoniyatlarini kengaytirish va ularning tilda to'g'ri qo'llanilishini mustahkamlashga yordam beradi. Bu esa, o'z navbatida, til va iqtisodiyot sohalarining rivojlanishiga xizmat qilishi mumkin.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 28.01.2022 yildagi PF-60son.
2. O'zbek tilining izohli lug'ati 1-jild. A.Madvaliyev. 2020. B.592
3. “O'zbekiston Respublikasining iqtisodiy kengash tomonidan tavsiya etilgan iqtisodiy sohalarda ishlatiladigan terminlar to'g'risida”gi 2000 yilgi 16-sonli qaror.
4. Кутарева Л.В. Лексико-семантический способ образования научно-технических терминов // Вопросы общего и славянского языкознания. – Днепропетровск, 1976.– С.124-129.
5. Sapaeva, D., Babajanov, K., Shomuratova, B., Sadullaeva, N., & Sayfullaeva, R. (2020). Features of abbreviations used in medical terminology. Journal of critical reviews, 7(5), 808811.
6. Freedman Roy S., Introduction to Financial Technology, Burlington, Elsevier, 2006.